

PSYCHOANALÝZA A VÝCHOVA

Vladislava Heřmanová

Anotace: Příspěvek obsahuje několik poznámek k možnostem využití psychoanalytických teorií v přípravě budoucích učitelů. Autorka se zamýšlí nad podstatnými idejemi S. Freuda, C. G. Junga, M. Kleinové, A. Millerové, E. Eriksona a britské psychoanalytické školy v souvislosti s jejich aplikací ve výchově. V závěru nastiňuje psychoanalytickou tradici v Evropě a České republice a informuje o aktuální odborné literatuře.

KLíčová slova: psychoanalýza, objekt – vztahová teorie, empatie, výchova, identita, identifikace, aplikovaná psychoanalýza, příprava učitelů.

V roce 1999 vzpomínáme již 103. výročí termínu psychoanalýza, který zavedl S. Freud, aby porozuměl prožívání člověka a odkryl možnosti pochopit sebe sama i druhé lidi. Rodný Příbor na Moravě uspořádal k tomuto jubileu ve dnech 9. a 10. května 10. sympozium. Během jednání opět zaznívalo: Ego, id, superego. Ch. Rycroft uvedené pojmy vymezuje jako strukturální pojmy – místa uvnitř psychického aparátu, která není možno lokalizovat v mozku. Tolik k uvedeným psychoanalytickým pojmům „Kritický slovník psychoanalýzy“ z roku 1993, který vysvětluje stejně jako práce Horizonty psychoanalýzy J. Kocourka značné množství Freudovských pojmů.

Jak všichni víme, zakladatelem a „otcem“ psychoanalýzy je Sigmund Freud, který se narodil 6. 5. 1856 v židovské rodině v městě Příboru na Moravě. Když byly Freudovi 3 roky, přestěhovala se rodina z ekonomických důvodů do Lipska. Po ročním pobytu přesídlila do Vídně, kde Freud absolvoval obecnou školu a gymnázium s vynikajícím prospěchem. Ve Vídni též vystudoval medicínu a po absolutoriu působil jako lékař na různých odděleních (interna, psychiatrie, neurologie). Vídeň byla místem, kde Freud žil až do roku 1938, kdy po převzetí moci nacisty musel Rakousko opustit. Poslední

rok svého života prožil jako emigrant v Londýně, kde 23. září 1939 zemřel.

Psyché podle něho začíná fungovat jako neorganizované id (vše, co je přítomno při narození), z něhož se postupně vyvíjí strukturované ego – „Já“. Dětství znamená průchod několika fázemi vývoje (etapa orální, anální, falická a oidipská), během nichž se mění zdroje a formy sexuální libosti. Paralelně s těmito fázemi rozvíjí ego funkce, které umožňují jedinci ovládat své impulzy, opeřovat nezávisle na rodičích a ovládat okolí. Superego je ta část ega, v níž se uskutečňuje sebezpozorování, sebekritika a jiné reflektivní aktivity. Sebeútočné tendence superega poskytnou ventil vlastním agresivním impulzům.

Freud zásadně změnil vžitý úhel pohledu na lidské nitro. Nejlepší poučení o Freudovi poskytuje Freud sám. Nástin psychoanalýzy z r. 1940 je shrnutím jeho celoživotního bádání. Dále je možno studentům učitelství doporučit nejen Freudovy spisy, v nichž se ukazují analytická technika, která prolíná s vyprávěním, ale též Studii o hysterii, která u nás vyšla v r. 1969. Velmi podnětné jsou Freudovy Přednášky k úvodu do psychoanalýzy, které vydalo Avicenum již podruhé v Praze v r. 1991. Z novějších publikací je možno připomenout sborník O člověku a kultuře (1990) či další překlad Totem a tabu (1991), i nejnovější Výklad snů (1995).

Cenné poznatky obsahuje sborník Sigmund Freud (1962).

Na Freudovy teoretické modely, které ukázaly existenci nevědomých psychických procesů a objasnily psychické obranné mechanismy, navázala v Evropě celá řada následovníků. Je možno připomenout C. G. Junga (1875–1961), M. Kleinovou aj. Je žádoucí, aby z Jungových teorií budoucí učitelé poznali jeho typologii, která je postojově (extra a introvert) a funkčně klasifikována. Jde o racionální typy (myšlenkový či citový) a dva iracionální typy (intuitivní a vnímací – počitkový). Jungovu koncepci od r. 1948 v Žürichu rozvíjí Jungův institut (Švýcarsko).

Klasické psychoanalytické teorie byly později dále rozpracovány objekt-vztahovými teoriemi, jejichž tvůrci jsou hlavně britští psychoanalytici: M. Kleinová (1882–1960), M. Balint (1896–1970) a D. W. Winnicott (1896–1971) či J. Bowlby (1907–1990). Zatímco u Freuda se setkáváme se zdůrazňováním pudů jako motivačního zdroje, u M. Kleinové jsou to **vztahy**, které jsou stále důkladněji analyzovány. Kleinová uvádí u dítěte např. vrozenou nevědomou znalost existence své matky.

Funkce nevědomého Já u dítěte je činná hned po narození a umožňuje vznik elementárních psychických procesů (projekce či introjekce a projektivní identifikace), které představují prvky nevědomé komunikace mezi vnějším a vnitřním světem dítěte. Podkladem je schopnost prožívat fantazie o ohrožení vnějšími či vnitřními stimuly. M. Kleinová svým modelem schizo-paranoidní a depresivní pozice, která se vyskytuje v prvním roce života, otevřela možnost porozumění lidským vztahům a jejich diferenciaci. Podle Kleinové tedy těžiště lidské psychiky netvoří pudy, ale *síť internalizovaných vztahů* k druhým lidem. Zatímco pozdější vztahy v průběhu vývoje z větší části volíme dobrovolně, první rané nejvýznamnější rodinné vztahy nejsou záležitostí takové volby.

Pomocí psychoanalytických konstrukcí je možno budoucím učitelům zprostředkovat i výklad agresivity při prožívání ohrožení, a to jak v konstruktivním smyslu (emanipace od rodiny či konkurence ve skupině), nebo ve smyslu destruktivní agresivity, která je spjata s násilím, ničením aj. Psychoanalytické teorie zde upozorňují na „feedback“ pozitivních citových prožitků, abychom zabránili frustraci z neuspokojení citové potřeby jedince.

Z dalších evropských odborníků je učitelům a studentům možno doporučit švýcarskou psychoanalytičku A. Millerovou. Ta ve svých úvahách nejvíce vyzdvihla význam a vliv výchovy v dětství na problémy vznikající v dospělosti. Např. její práce „Dětství je drama“ o hledání pravdivého „Já“ poukázala na prožívání pocitů křivdy v dospělosti, které souvisí se způsobem rodinné výchovy. Ukazuje, že v některých případech je žádoucí rozvíjet v socializaci jedince psychický proces **empatie**, schopnost vžít se do situace, ve které se nacházejí druzí lidé, a možnost vidět problémy jejich očima. Tento proces může být realizován na bázi intelektuální, ale též emocionální.

Výchova je jeden z procesů zahrnující nejméně dva partnery (dítě – rodič), ale současně jde o jejich vztah. Vztahy dětí k rodičům nás provázejí celým životem, a proto je optimální získat o rodičích co nejvíce informací k jejich subjektivnímu porozumění. Nejvíce mohou rodiče prospět svým dětem pozitivním citovým vztahem spojeným se zodpovědností. Učitelům pak může současná psychoanalýza napomáhat v řešení otázek souvisejících s individuální a etnickou identitou a problémů spjatých s prožitky změn vnějšího či vnitřního světa člověka.

Velké uznání se dostalo zejména E. H. Eriksonovi (1902–1994), který studoval psychoanalýzu u dcery S. Freuda Anny Freudové ve Vídni. Jeho koncepce formování identity

člověka ve spjatosti se sociálním prostředím se stala všeobecně uznávanou. V USA se Erikson po r. 1933 teoreticky zabýval funkcí svědomí, rodičovského Nadjá, které je generačně přenášeno, a Já – ideálem, které je v Eriksonově pojetí individuálně a sociálně zaměřené. Sociální role člověka pak ovlivňují ontogenezi ve směru formování identity, která vede k integritě osobnosti, či může působit na jeho vývoj nepříznivě.

Erikson poukázal na osm krizí, které jsou typické pro každé vývojové stadium, jejichž těžiště spatřuje ve vyřešení základních dilemat: 1) důvěra proti nedůvěře, 2) autonomie proti pochybám, 3) iniciativa proti vině, 4) nezávislá činnost proti podřízené činnosti, 5) diferencovaná identita proti difuzní identitě, 6) intimní vztahy k druhým lidem proti osamělosti, 7) generativita proti stagnaci, 8) integrita proti zoufalství.

Pro příznivý psychický vývoj Erikson podtrhl nutnost dočasné identifikace s pozitivními vzory (rodiče, učitelé, společenské modely chování). V případě negativní identifikace může docházet k problémům (např. u příslušníků hnutí skinheads). Pro stabilní identitu, která je charakterizovaná prožíváním pocitu psychosociální pohody a zdraví, pocitu jistoty, že hodnoty jedince jsou potvrzovány osobami, které něco znamenají. V náročných životních situacích u člověka mnohdy dochází k pocitu ztráty identity, a pak nastupuje obranný systém činnosti dočasné identity, kterou se udržuje psychická rovnováha (identifikace s neoblíbeným učitelem).

Roku 1980 E. Nyborg založil v Kodani Jungův institut, který se snaží efektivně zúročit Jungovo a Freudovo dědictví.

Z Jungovy teorie kupř. vychází test Myer Briggové, který zjišťuje typy osobnosti a osobnostní profily (americký MBTI) obsahující čtyři škály se dvěma protipóly vlastností, tedy celkem 16 osobnostních profilů. Jeho výsledky pak pomáhají k se-

bepoznání, ale i řešení konfliktů ve vztazích mezi lidmi.

U nás se psychoanalýze věnuje specializovaná edice pražského nakladatelství PhDr. Jiřího Kocourka, v němž byl vydán odborný Kritický slovník psychoanalýzy. Univerzitní studenty by rozhodně zaujala kniha R. Ap-pignanesi a O. Zarate „Freud pro začátečníky“, která zdařilou formou odhaluje fakta, která souvisejí s hlubinnou psychologií. Netřelá, vtipná a přitom inteligentní knížka, která vypráví o životě S. Freuda od dětství, přes první zkušenosti s lékařskou praxí a pokusy s kokainem ve Vídni, až k období koncipování teorii o nevědomí, snech a sexualitě. Psychoanalýza má evropskou tradici a dimenzi. Počátek se vztahuje k r. 1908, kdy záhy po zkoncipování Freudovy teorie se v Salz-burgu konal I. psychoanalytický kongres.

Psychoanalytickou problematikou se v České republice zabývají skupiny odborníků v Institutu aplikované psychoanalýzy v Praze či v České psychoanalytické společnosti, která byla založena již v roce 1936 (Československá analytická společnost). Rovněž Institut rodinné terapie hl. města Prahy a Nadace podpory zdraví všestranně podporují psychoanalytické přístupy v praxi. Psychoanalýza se stále častěji uplatňuje nejen v Německu, Rakousku (Společnost S. Freuda, Institut A. Adlera), ale též ve frankofonních zemích (Institut Rousseau v Ženevě – Švýcarsko) nebo ve Skandinávii. Aktuálnost psychoanalýzy byla oceněna též na kongresu o vzdělání a výchově v Evropě v březnu r. 1994 v Dortmundu – SRN. Příborské psychoanalytické sympozium vyzdvihlo význam Freuda též pro psychoanalytickou pedagogiku.

Freudova teorie vznikla v dozrívající vik-toriánské éře, kdy nebylo slušné hovořit o sexuálním životě člověka. Freud byl také nejvýraznějším myslitelem, který přispěl k jejímu pádu. Byl příkladem člověka, který za-

světíl beze zbytku svůj intimní i veřejný život vědeckému poznání. Vycházel z analýzy vlastního života a prožívání, z důkladných studií klinických případů, z inspirací svých četných kolegů a spolupracovníků. Jeho dílo bylo poznamenáno dobou, v níž žil a jejíž kulturní a společenské fenomény důkladně analyzoval.

Pro ty, kteří se tak či onak zabývají problémy výchovy, může být seznámení s psychoanalytickou teorií užitečné. Umožní jim pohlédnout jinak, než je obvyklé, na náročnost a zátěž pedagogické práce.

Literatura:

- APPIGNANESI, R. – ZARATE, O.: Freud pro začátečníky. Brno, Ando Publishing 1995.
- BENNER, D. – LENZEN, D.: Bildung und Erziehung in Europa. Weinheim und Basel, Beltz Verlag 1994.
- CLAUS, G. a kol.: Wörterbuch der Psychologie. Leipzig 1981.
- FREUD, S.: Vybrané spisy I. Praha, Avicenum 1969.
- FREUD, S.: O člověku a kultuře. Praha, Odeon 1990.

- HEŘMANOVÁ, V.: Freud a dnešek. Revue Purkyniana, č. 3–4. Ústí n. L. 1996.
- HEŘMANOVÁ, V.: Psychoanalýza, Evropa a výchova. In: Výchova k evropanství. Liberec, PedF TU 1996, s. 127–131.
- HORÁK, J. – KRATOCHVÍL, M. – URBÁNEK, P. – VACEK, J.: Materiály k seminářům a cvičením z pedagogiky. Liberec 1995.
- KAŠPAR, J.: Proč právě psychoanalýza. (V tisku.)
- KOCOUREK, J.: Horizonty psychoanalýzy. Praha, Psychoanalytické nakladatelství 1992.
- KOLARÍKOVÁ, O.: Přehled teorií statické a dynamické struktury osobnosti. Praha, SPN 1976.
- RYCROFT, Ch.: Kritický slovník psychoanalýzy. Edice psych. Praha, J. Kocourek 1993.
- SCHMIDBAUER, W.: Psychologie. Praha, Naše vojsko 1994.
- ŠVINGALOVÁ, D.: Základy psychologie. Díl I. Liberec, VŠST 1993.
- TARDY, V.: Psychologie XX. století. Dynam. psychologie. Praha, SPN 1971.

ZE ZAHRANIČNÍCH ČASOPISŮ

KOSOVÁ, B.: Učitel 1. stupně ZŠ a slovní hodnocení. Pedagogická revue, LI, 1999, 2, s. 145–154. ISSN 1335-1982.

Příspěvek Beaty Kosové zaujme čtenáře nejen svým názvem. Článek je zprávou z výzkumu, který byl realizován v dubnu roku 1996 a zaměřil se na hodnocení učitelů 1. stupně. Autorka prezentuje slovní hodnocení jako jeden z typů hodnocení, které již svou podstatou (individualizace vyučování) vede k humanizaci školy. Vychází z předpokladu, že hodnocení je subjektivní činnost učitele, a tedy učitel je rozhodujícím faktorem, ovlivňujícím didaktický proces. Precizně zpracované dotazníky od 338 respondentů analyzují korelace např. mezi názory učitelů na hodnocení (známkové i slovné) a délkou praxe, vzděláním, místem působení i podle uplatňované vyučovací koncepce. Jednou z nich je skupina tříd s experimentem se slovním hodnocením, které vykazovaly jisté odlišnosti ve všech zkoumaných proměnných.

(lh)